

Ярослав Ісаєвич (Львів)

ЮВІЛЕЇ МІСТ: ЛЬВІВ, КИЇВ І ЗНОВУ ЛЬВІВ*

Сучасна Україна виділяється в Європі кількістю ювілейних святкувань, санкціонованих на державному рівні. Свого часу, в Радянському Союзі відзначення найрізноманітніших річниць більшою чи меншою мірою було складовою частиною системи «виховання трудящих в комуністичному дусі», причому одним з мотивів активності партійних інстанцій у цій справі було протиставлення атеїстичних, за своєю суттю, святкувань святам релігійним. Крім дат, пов'язаних з історією КПРС і СРСР, проводились і ювілейні святкування діячів російської та «національних» культур. В сучасній Україні узаконено релігійні свята і збереглися деякі радянські (найпопулярніше з них 8 березня), в той же час додалися й нові світські, найчастіше патріотичного спрямування, багато з яких тепер проводяться теж з участю церкви¹.

Останнім часом з'явилися порівняльні студії про функції і вплив на суспільне життя публічних святкувань, в тому числі і ювілейних як засобів інтеграції спільнот різного рівня, утвердження специфічної самоідентифікації членів цих спільнот. Зокрема, дослідниця із США Патриція Дабровські звернулася до аналізу ролі ювілеїв історичних осіб та подій як засобу будування польської нації: 200-ліття перемоги війська короля Яна III Собеського над турецькою армією під Віднем (1883), 100 років Конституції 3 травня (1891), 100 років повстання під проводом Тадеуша Костюшка (1894), 100-ліття Адама Міцкевича (1898), 500-річчя перемоги під Грюнвальдом (1910), 50-ті роковини Січневого повстання (1913–1914). Меморіальні святкування набували дедалі більшої популярності і серед українців: перепоховання Т.Шевченка в Каневі (1861), М.Шашкевича у Львові (1893), 50-ліття скасування панщини в Галичині й на Буковині та 100-ліття виходу в світ «Енеїди» Котляревського (1898). Ювілеї, – як відзначила П. Дабровські, – були засобами передання та інтерпретації (або інтерпретацій) історичної інформації широкій та різноманітній публіці. Ідеологічне спрямування минулих подій було, в певному розумінні, винайдене, або віднайдене і утривалене в процесі святкувань².

Привертає увагу, що ні серед національних святкувань XIX – початку XX ст., ні серед тогочасних імперських ювілеїв (наприклад, 300-річчя дому Романових в Росії) не було, принаймні донедавна, публічного відзначення ювілеїв міст. В наш час такі річниця поза межами пострадянських країн й далі досить рідкісні. Принаймні, в Інтернеті нам вдалося знайти лише декілька

* Висловлюю щирю подяку за допомогу у зборі джерел і поради академікові Петру Толочкові, співробітникам Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України Андрію Портнову, Остапові Середі та Ігореві Черноволю, співробітниці Інституту історії України НАН України Наталії Юсовій, керівникові відділу україністики Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка Костянтину Костишину.

згадок такого роду, зокрема, інформацію про виділення федеральним урядом Канади 110 млн. доларів на відзначення річниці заснування міста Квебек і про ювілей Оттави та кількох невеликих міст у США. Для Західної Європи типовим є проведення ювілеїв малих міст, в яких такі свята згуртовують громадян і отримують підтримку локальної влади. Натомість для великих міст на заході тепер неістотні такі характерні для пострадянських та деяких країн мотиви, як використання ювілеїв для політизації або національної інтеграції мас³. Нагадаємо, що президент Росії В.Путін вважає «подією глобального значення» навіть не заснування Санкт-Петербурга, а його 300-річчя і «подією міжнародного масштабу тисячоліття Казані»⁴.

Як здається, помпезне загальнодержавне святкування круглих річниць міст було започатковано в СРСР в 1947 р.: 8 вересня того року відзначалось 800-річчя Москви, причому вибір року (але не дня) було обгрунтовано датою першої літописної згадки про місцевість з такою назвою. Місто нагороджено орденом Леніна, а його мешканців медаллю «В пам'ять 800-летия Москвы», влаштовано артилерійський салют та ілюмінацію. Цілком очевидно, що рішення про московський ювілей міг прийняти тільки Сталін, який тоді прагнув надати державній ідеології російсько-панславистську орієнтацію.

Свого часу, відзначення 700-річчя Львова на підставі першої літописної згадки стало для радянської влади цілком природним, оскільки саме таким способом було обгрунтовано ювілей старшої на сто років Москви. Тим не менше, підготовку до річниці Львова почали не в УРСР, а в середовищі української діаспори на Заході. Це засвідчує, зокрема, книжка «Наш Львів. Ювілейний збірник: 1252–1952» (Нью-Йорк, 1953). У діаспорі виникла також думка поєднати львівський ювілей з відзначенням у 1953 році роковин коронації Данила Романовича⁵. Треба гадати, що порівняно скромне відзначення світовим українством ювілею Львова спонукало радянських партійних функціонерів перебрати ініціативу і, погодившись із пропозицією львівських істориків, взяти за підставу ювілею сімсотріччя датованої 1256 роком першої літописної згадки про Львів⁶. Знаючи тодішні механізми функціонування влади, можна не сумніватися, що відповідне рішення мав прийняти Львівський обласний комітет Комуністичної партії лише з дозволу ЦК КПУ, який, в свою чергу, не міг діяти без згоди Відділу пропаганди ЦК КПРС. Ймовірно, справа остаточно вирішувалася наприкінці 1955 р., коли збиралися, – напевне, для обгрунтування доцільності ювілею, – статистичні матеріали про розвиток в місті за роки радянської влади промисловості і зростання мережі закладів культури⁷.

Відзначення ювілею було відкладене на кінець жовтня. До речі, також і пізніше у тих випадках, коли не були відомі день і місяць події, для святкування нерідко обирали жовтень: щоб був час підготовки (тим більше, що остаточний дозвіл часто запізнювався) і, водночас, щоб це було до настання зимових холодів. 27 жовтня проведено ювілейну сесію обласної та міської рад, на якій прочитано привітання «трудящим Львова» від Ради міністрів УРСР і ЦК КПУ.

Воно починалось з твердження, що «Львів відіграв визначну історичну роль у героїчній боротьбі українського народу проти численних іноземних загарбників, за соціальне і національне визволення», але основне місце відведено словам про «тверду впевненість в тому, що робітники, інтелігенція, всі трудящі міста Львова, як і весь український народ, ще тісніше згуртуються навколо ленінського Центрального Комітету КПРС і Радянського уряду в боротьбі за дальший розвиток промисловості, сільського господарства, науки і культури, за успішне виконання величних накреслень ХХ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу і внесуть гідний вклад в справу будівництва комунізму в нашій країні»⁸. Ймовірно, хоч про це в ті часи не писали, одним з мотивів святкування було прагнення підкреслити, що Львів, який більшість поляків вважали своїм, був заснований не Польщею, а руським князем⁹.

Як виявилось, ювілейні публікації писалися в останню хвилину: «Нариси історії Львова», підготовані Інститутом суспільних наук АН УРСР, здано до набору 10 серпня 1956 р., а «підписано до друку» (тобто дозволено цензурою друкувати тираж) 15 жовтня. В цілому, ювілей проведено лише на рівні міста й області. Єдиним тривалим нагадуванням громадянам і гостям міста про давність галицької столиці кілька десятиріч залишалась вулиця 700-річчя Львова, яка існувала від 1956 р. до перейменування її у 1999 році на проспект В.Чорновола.

Прохаючи своїх зверхників санкціонувати ювілей, місцеві керівники розраховували привернути увагу до власних заслуг, ймовірно, сподівалися на урядові нагороди для себе, або, принаймні, для міста. Однак «місто Львів» отримало орден Леніна щойно в 1971 р. «за большие успехи, достигнутые трудящимися города в хозяйственном и культурном строительстве, в выполнении заданий пятилетнего плана развития промышленного производства»¹⁰. Це був другий орден «для міста»: 22 листопада 1920 р. маршалом Польщі Юзефом Пілсудським «було вшановано Львів» хрестом *Virtuti militari*: «за заслуги, покладені для польськості цього міста і його приналежності до Польщі». Фактично ж було нагороджено тих польських військовиків, які боролись проти новоствореної Української держави та її прагнення встановити владу на всіх землях, де переважало українське населення.

На відміну від святкування Львова, мотивація 1500-річного ювілею Києва не тільки для спостерігачів на Заході, але й для самих українців стала досить загадковою, тим більше, що, узаконюючи, до того ж не для всіх переконливо, давність Києва, його робили вдвічі старшим від столиці Радянського Союзу. Повідомлення про намір в 1982 році офіційно відзначати ювілей столиці України оприлюднено в міській партійній газеті «Прапор комунізму» 1 липня 1979 р. В ньому цитувалася постанова II Пленуму Київського міськкому Компартії, в якій наголошено, що підготовка і проведення ювілею «стане святом непорушної і вічної дружби російського, українського, білоруського¹¹, всіх народів нашої Батьківщини, ще однією демонстрацією торжества ленінської національної

політики Комуністичної партії і Радянської держави»¹². Газета, яка надрукувала сенсаційну, принаймні для істориків, новину, поза межами Києва була маловідома, про план ювілею і його реалізацію ні тоді, ні пізніше не повідомляли московські друковані органи, а з українських цю тему стали, і то лише згодом, розвивати головню «Літературна Україна» та «Український історичний журнал». Хоч ухвала про ювілей була прийнята на найнижчому з усіх можливих рівнів, принципову згоду на ювілейну акцію мусили дати значно вищі, ніж міськком, інстанції. Майже повна мовчанка в пресі на цю тему впродовж 1980–1981 рр. дозволяє припустити, що згода на ювілей була отримана лише після тривалих закулісних дискусій і консультацій.

Першу спробу розгадати ймовірні мотиви ініціаторів свята зробив професор Омелян Пріцак, на той час професор Гарвардського університету. Він вважав, що план ювілею пояснюється дуже поважними причинами, «бо партія Леніна нічого не робить без того, щоб уважно обдумати»¹³. На думку історика, прославлення Києва придумано, «щоб не допустити до концентрації українських сил в зв'язку з ювілеєм тисячоліття християнізації України», а 1982-ий, а не якийсь інший близький до цієї дати рік обрали, аби відвернути увагу українців від 50-річчя голодомору. Стаття закінчувалася здогадом, що московська влада вирішила приписати ініціативу партійним органам УРСР, не випадково, мовляв, «якщо культурний світ виявить безпідставність київського ювілею, можна було б легко звалити всю вину на «недорозвинених» українських націоналістів»¹⁴. Характерно, що в українській діаспорі ніхто не сумнівався, що рішення було продиктоване Кремлем і що у цьому питанні серед кремлівського керівництва КПРС панувала однозгідність. Дехто навіть був упевнений, що «Москва» прагне применшити вік Києва на багато років¹⁵.

Хоч документів і споминів на цю тему немає (принаймні вони не опубліковані), сучасні дослідники не мають підстав сумніватися, що все було навпаки: промоторами святкування стали, до того ж значною мірою, всупереч настроям у Москві, партійно-державні керівники радянської України, насамперед, перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький, який в таких питаннях рахувався з думкою тодішнього заступника Голови Ради Міністрів УРСР, голови Українського товариства охорони пам'яток (за тодішньою термінологією, «пам'ятників») історії та культури Петра Тронька¹⁶. На той час в Україні стали популярними гіпотези В.П.Петрова, М.Ю.Брайчевського та деяких інших авторів про виникнення Києва на початку першого тисячоліття нашої ери¹⁷. Слід гадати, що організаторам ювілею було б приємно отримати від істориків та археологів обґрунтування наміру відзначити 2000-річчя столиці України. Однак, у найновіших на той час працях ряду авторів, насамперед провідного дослідника цієї тематики керівника Київської постійнодіючої археологічної експедиції П.П.Толочка доводилася тяглість етнокультурного розвитку середньої Наддніпрянини, центром якої став Київ, тільки починаючи приблизно з VI–VII ст., а не з початку тисячоліття¹⁸. Питання про вік Києва, як розповідає П.П.Толочко,

кілька разів розглядалось в ЦК Компартії України, в Раді Міністрів УРСР, на Президії АН СРСР, «але виключно з позиції свідчення джерел», щодо конкретної дати «ніхто на вчених не тиснув»¹⁹. Враховуючи виявлення на Замковій і Старокиївській горах матеріалів кінця V – початку VI ст. і безперервну заселеність цих і навколишніх теренів аж до літописних часів, П.П.Толочком «була підготована наукова записка про час заснування міста, яку підписали після того (для передачі її в директивні органи) академік Б.О.Рибаков і директор Інституту археології АН УРСР І.І.Артеменко»²⁰. Як вказує той же П.П.Толочко, ґрунт для сприйняття ідеї святкування 1500-річчя Києва підготувало також те, що подібний погляд вже давно відстоював найвпливовіший тоді в СРСР археолог і дослідник середньовічної історії, академік Борис Рибаков, довголітній директор Інституту археології АН СРСР. Він, як і інші провідні російські медієвісти (Б.Греков, М.Тихомиров, В.Мавродін та ін.), здобув авторитет своєю боротьбою з норманською теорією, яка на думку радянсько-російських ідеологів, була підставою версії про «історичну несамостійність російського народу», що «послужила аргументом для обґрунтування агресивних планів проти СРСР і поширення ворожих російському народові уявлень про його минувшину й сучасність»²¹.

Певною мірою, полеміці з норманізмом було підпорядковане наголошування Б.Рибаковим ролі не норманської Старої Ладоги чи близького до зони найбільших норманських впливів Новгороду, а Києва як осередку східнослов'янської державності та культури. Б.Рибаков ще з 40–50 рр. активно проводив тезу про існування з V–VI ст. Київської землі як осередку кристалізації руської державності. Популярний вчений в ряді книг, статей і виступів доводив, що першопочатки Києва пов'язані з князюванням Кия, яке датував кінцем V – першою половиною VI ст.²². З цього робився висновок, що для святкування можна призначити будь-який рік в цих часових межах. Як слушно припускали сучасники, зупинилися на 482 році тому, що причетні до рішення керівники прагнули ювілей відбутися, поки вони ще будуть при владі і зможуть відстояти дату, щодо легітимності якої були сумніви і серед вчених, і серед ідеологів КПРС. Хоч з основним аргументом Б.Рибакова в цілому узгоджувались археологічні джерела, проаналізовані у згаданих працях П.Толочка, багато, якщо не більшість, фахівців, особливо, в Москві й Ленінграді й далі дотримувались традиційного погляду, що Київ виник як місто у другій половині X ст.²³

У ті часи, коли московське ЦК давало конкретну вказівку, в друці допускалася тільки версія, визнана за офіційну. Але, напевне, цим разом в ЦК згоди не було, тому про підготовку і проведення ювілею Києва не надрукували жодних матеріалів ні у таких московських наукових журналах як «Вопросы истории» та «История СССР», ні в партійному часопису «Коммунист». Отже, є підстави гадати, що В.Щербицький не мав у питанні про ювілей одноставної підтримки в Політбюро ЦК КПРС. Ймовірно тому, що найвпливовіший з тодішніх правителів СРСР (з 1977 р. не лише генсек партії, але й офіційний керівник держави)

Л.Брежнев не висловився цілком категорично з цього погляду, стала можливою іронічна оцінка «ювілейної мегаломанії» офіціозом КПРС газетою «Правда». Її кореспондент М.Одинець, акредитація якого поширювалась на всю Україну, вмістив на шпальтах «Правди» досить таки уїдливі фейлетон, в якому, не пишучи прямо про Київ, критикував прагнення «окремих міст» продовжити свій вік, спираючись на невірні й наївні легенди. Як видається, така критика могла з'явитися у партійній газеті лише із санкції головного ідеолога партії М.Сулова. Все ж, Брежнев не вважав можливим заборонити своєму вірному прибічникові Щербицькому відзначити київський ювілей в межах республіки. Москва навіть дозволила дипломатам УРСР офіційно поставити питання відзначення ювілею Києва на міжнародному рівні. Цьому сприяло те, що Українська РСР мала в Організації Об'єднаних Націй, а відповідно і в ЮНЕСКО, представництво, яке формально було самостійним. На пропозицію УРСР, 10 жовтня 1980 р. була прийнята резолюція Генеральної конференції ЮНЕСКО, якою державам-членам ЮНЕСКО і міжнародним організаціям запропоновано взяти участь у святкуванні 1500-річчя міста Києва і популяризувати цю подію з допомогою засобів масової інформації. У резолюції «дано високу оцінку ролі Києва, який поклав початок східно-слов'янській цивілізації і культурі». Однак характерно, що про резолюцію ЮНЕСКО, прийняту в жовтні 1980 р. в Україні, щойно через півтори року зважились повідомити в статті голови міськвиконкому В.Згурського в «Українському історичному журналі», а сам текст резолюції, наскільки нам відомо, не було опубліковано в Україні²⁴.

Для внутрішнього вжитку давалось зовсім інше обґрунтування, ніж на рівні ООН. Яку мету організатори свята виставляли як пріоритетну, видно з «Українського історичного журналу» за травень 1982 р. Якраз цей номер був ювілейним і мав на обкладинці зображення тодішнього міського герба (на щиті листок каштана з додатком серпа, молота і зірки Героя Радянського Союзу), а також написи по колу: «Киев» зверху, по боках «Київ», «Kiev»; внизу «1500». Починався цей номер статтею першого секретаря Київського міського Комуністичної партії Юрія Єльченка «Партійна організація Києва в авангарді боротьби трудящих міста за виконання рішень XXVI з'їзду КПРС»²⁵. У ній про майбутній ювілей говорилось дуже коротко, але досить колоритно й цілком однозначно: «Важливим етапом на шляху до 60-річчя утворення Союзу РСР є робота по підготовці до 1500-річчя Києва під керівництвом КПРС, її ленінського Центрального Комітету, Політбюро ЦК на чолі з товаришем Л.І.Брежневим. Підготовка до 1500-річчя Києва, яка розпочалася кілька років тому, на заключному своєму етапі, проходить під знаком боротьби всіх киян за дострокове виконання планів і соціалістичних зобов'язань 1982 р. та п'ятирічки в цілому»²⁶. Тільки після цієї статті, яка вже тоді звучала пародійно (втім, такими були й інші зразки партійної публіцистики «доби застою») вміщено нарис академіка Б.Рибаківа «Столиці Радянської України – півтори тисячі років». Дальші статті присвяченого ювілеєві номера не мали нічого спільного з

датуванням виникнення міста: «Участь киян у соціалістичній індустріалізації», «Трудящі столиці УРСР у русі за підвищення ефективності виробництва» тощо. Аналогічна тематика переважала в рубриці «Києву – 1500 років» інших чисел ювілейного року²⁷.

Доповідей, у яких би йшлося про наукову мотивацію дату часу виникнення Києва прийнятого за підставою ювілею, не було і на наукових конференціях, у назві яких йшлося про їх присвяту 1500-річчю. Чи не єдиний виняток – доповідь на археологічній конференції в березні 1982 р. Петра Толочка, де йшлося про Київ VI–VII ст. як адміністративно-політичний центр полян²⁸, в інших доповідях цієї конференції висвітлювалась історія міст Київської Русі в X–XIII ст.

Статті й доповіді про значення спадщини Києва для комуністичного будівництва і «виховання трудящих в комуністичному дусі» були неминучі з огляду на впливовість тих партійних ідеологів, яких лякала, висловлюючись їхнім жаргоном, «надмірна популяризація старовини й церковщини». Склався своєрідний компроміс: в «Українському історичному журналі», редагованому колишнім партійним діячем Юрієм Кондуфором, друкувалися головно безбарвні пропагандистські тексти про боротьбу за радянську владу і досягнення компартії, натомість давнину пропагувала газета спілки письменників «Літературна Україна», а головне – середньовіччю присвячувались наукові монографії та збірники. Серед книг, схвалених до друку у зв'язку з ювілеєм, виділяється фундаментальне дослідження П.Толочка про давній Київ²⁹. Було опубліковано також присвячений ювілеєві випуск альманаху «Сузір'я». Інститут суспільних наук АН УРСР ще перед ювілеєм зміг «проштовхнути» у видавництві «Наукова думка» збірник наукових праць «Київська Русь: культура, традиції». Ювілейні публікації видавалися в поліпшеному поліграфічному виконанні, а їхні тиражі не дуже обмежувалися і могли задовольнити зацікавлення історичною проблематикою широких кіл інтелігенції.

Подібною була ситуація і в галузі, яку Ленін свого часу назвав «монументальною пропагандою». З нагоди ювілею в Києві споруджено Парк слави з гігантським обеліском на відзначення ролі міста-героя у війні проти нацистської Німеччини. Напевно, без побудови цього монумента та інших суто радянських місць пам'яті³⁰, було б важко відстоювати дозвіл на реставрацію тих пам'яток, які дратували прибічників пропаганди атеїзму. Натомість діячі культури, як і більшість киян, схвалили відтворення Золотих воріт з церквою над ними. Офіційно споруду найменовано «павільйоном, що відтворює обрис Золотої брами». Дуже стримано, але зі знанням справи, пише Людмила Пономарьова: «На 1970-ті роки відновлення церкви було майже неможливе і її будівництво проводилося дуже важко. Були заперечення щодо встановлення хреста, не всі погоджувалися з відновленням мозаїки на підлозі, – було ще багато інших моментів, подолання яких для авторського колективу виявилось не простим. Велику підтримку робочій групі надали П.Т.Тронець та М.Кравець». До самого

кінця робіт люди гадали: чи наважаться поставити хрест над церквою, чи ні. І тут, слід гадати, найбільше залежало від самого Щербицького, який, напевне, мусив поставити на карту свій авторитет. Сам факт «Побудови церкви радянською владою» якоюсь мірою примирив з «відродженням» багатьох з тих, кому не подобались конкретні форми нетипового для тієї доби «новобуду».

Після святкування в 1982 р. 1500 річчя Києва численні енциклопедії та довідники, видані після ювілею, прийняли версію про виникнення міста в кінці V – першій половині VI ст.³¹ Натомість у наукових працях, починаючи з першого післяювілейного року, ніхто не говорив про «п'ятнадцять століть» Києва. Згадки про виникнення міста за часів Кия і гіпотетичне датування цієї події другою половиною VI – початком VII ст., як правило, робились із застереженням, що це погляд Б.Рибакова.

Цілком природно, що недавній ювілей Львова був зовсім іншим, ніж ювілей міст, свого часу проведені під контролем тоталітарної влади, а в деяких випадках (Москва щодо цього класичний приклад) – з її ініціативи та повністю за її сценарієм. Різні версії відзначення в 2006 р. 750-річчя першої згадки про Львів активно обговорювалися з перших років незалежності. Врешті 22 червня 2004 р. Верховна рада України прийняла постанову «Про заходи щодо підтримки соціально-економічного розвитку Львова у зв'язку з 750-річчям заснування»³². У ній «пропонувалося Кабінету Міністрів України, Львівській обласній державній адміністрації, Львівській міській раді вжити термінових (підкреслення наше – *Авт.*) заходів щодо підготовки та відзначення 750-річчя заснування міста Львова»³³. Щойно в останні місяці перед запланованим святкуванням завдяки зусиллям міської влади, окремих громадських організацій і приватних фірм, що співпрацювали з мерією, проведено найнеобхідніші реставраційні роботи. У відгуках гостей ювілею можна було почути, що європейськість Львова засвідчували в їхніх очах не тільки архітектурні ансамблі, але й невимушена атмосфера свята. До цього спричинилися, зокрема, концерти під відкритим небом за участю зірок естради, театральний фестиваль «Золотий Лев», праця на очах публіки двохсот майстрів-ковалів, лицарський турнір. Під час фестивалю «Львів – столиця ремесел» на вулиці Валовій демонстрували свою майстерність, крім ковалів, ткачі, гутники, зброярі, вітражисти, каменотеси, писанкарі й вишивальниці, на очах публіки виготовлялися вироби з дерева і шкіри.

Офіційну частину відкрив в оперному театрі ім. С.Крушельницької голова міста Андрій Садовий, а далі виступили Президент України Віктор Ющенко, Президент Польщі Лех Качинський, Президент Литви Валдас Адамкус, мер Санкт-Петербурга Валентина Матвієнко, інші гості міста, заслужені львів'яни. Значно більшою мірою, ніж це бувало раніше, ювілей став святом не так держави та її влади, як міської громади. Наголошувалась визначна роль міської спільноти у визвольній боротьбі українського народу, у міжнародному співробітництві та культурному обміні. Ряд промовців підкреслювали багатокultur-

ність міста, його роль у зближенні України з Європою, складовою частиною якої свого часу усвідомлювався середньовічний і ранньомодерний Львів. Зокрема, В.Ющенко зазначив, що він як Президент України віддає шану польській та литовській присутності – «творчій, невід’ємній од нашого життя і єднальній у взаємній повазі, рівності і шані перед життями минулими». Він звернувся і до єврейської громади, яка «за давньою правдою відроджує на теренах Львова свою душу», врешті висловив вдячність «за спільну науку бути єдиною державою усім народам, для яких Львів став рідною землею». Також і Президент Польщі говорив не тільки про значення Львова для польського народу (яке, без найменшого сумніву, було дуже великим), але й про заснування Львова українським князем і про європейську перспективу України. Природно, акценти були дещо відмінні у виступах представників різних країн, але все, про що йшла мова, було співзвучне зі сприйняттям свята як ювілею міста, унікального своєю поліфонічністю, істотною для успіху європейської інтеграції українців. Оскільки Україна шукає своє місце на мапі Європи, європейські акценти ювілейних святкувань Львова були свідомою, нехай часом наївною, спробою побачити своє минуле в іншому від радянського ракурсі.

На відміну від ювілею 1956 р., цим разом наукові й популярні видання готувалися заздалегідь. Вийшли друком монографії, публікації історичних джерел, альбоми, спеціальне число краєзнавчого журналу «Галицька брама»³⁴. Огляд багатьох важливих, хоч далеко не всіх, книг і статей на львівські теми подано в передмові підготованої Інститутом українознавства ім. І.Крип’якевича НАНУ тритомної «Історії Львова». Ця праця, написана напередодні ювілею, – найбільша з дотеперішніх книжок про минувшину міста і його культурну спадщину. Перший том охопив час до 1772 р., другий висвітлює історію столиці Королівства Галичини і Володимирії – найбільшої провінції імперії Габсбургів, у третьому йдеться про час від визвольного зриву 1 листопада 1918 р. до ювілею міста. Всього 1450 сторінок великого формату, близько 2000 документальних ілюстрацій, багато планів, картосхем і карт³⁵.

Річниця першої згадки про Львів є лише одним з численних в наш час українських ювілеїв, в тому числі міських. На 2007 р. заплановано наукові форуми до 1100-річчя літописних згадок про Чернігів і давнього Переяслава (який радянська влада назвала, – на наш погляд, не дуже вдало Переяславом-Хмельницьким). Прикладом науково-політичної дискусії навколо «правильності» ювілею міста стала колізія у Дніпропетровську. 1976 року вперше святкували його ювілей – 200-річчя, вираховане від рапорту губернатора В.О.Черткова на ім’я Г.Потьомкіна про обрання місця для будівництва Катеринослава (як згодом з’ясувалося, вибір був невдалий, 1784 року імператриця видала указ про перенесення нового губернського центру на правий берег Дніпра). Свого часу, була поширена думка, що істотнішим від рапорту Черткова чинником тодішнього визначення дати ювілею було 70-ліття Леоніда Брежнєва, яке також припало на 1976 рік: очікувалося, що генсек, початки партійної кар’єри якого

пов'язані з Дніпропетровськом, відвідає «місто-ювіляр». Брежнев не приїхав, але нагородив «місто» орденом Леніна. 2001 року Дніпропетровськ офіційно відзначав своє 225-річчя всупереч доволі гучним виступам прихильників альтернативного датування початків міста – від 1635 року, дати заснування фортеці Кодак (найвідоміші публікації і публічні виступи належать Ю.Мицику, Г.Швидько, О.Репану). Водночас, проявом посттоталітарного плюралізму залишається недавно затверджений герб Дніпропетровська, центральною частиною якого обрано емблему Кодацької паланки.

Велика кількість ювілеїв не найкращим чином впливає на враження, яке вони справляють на суспільство в цілому. З іншого боку, на рівні регіонів, районів, міст зростає кількість локальних свят, інколи більш пов'язаних з ініціативою громадян, ніж загальнодержавні. На жаль, дедалі більшого поширення, поряд з автентичними, набувають фіктивні підстави для ювілеїв, що є наслідком недостатньої принципності експертів («треба ювілею – причину зуміємо знайти»). Доводиться визнати і не дуже приємний для професійних істориків факт, що фантастичні гіпотези аматорів нерідко пробуджують зацікавлення національною минувиною і культурною спадщиною більш ефективно, ніж суто наукова аргументація.

Може виникнути запитання, чому саме в Україні та інших пострадянських державах набули поширення ювілеї, санкціоновані ухвалами найвищих владних установ – парламентами, урядами, президентами. Відповідь на це питання видається порівняно простою. Часте звернення до історичного минулого зумовлюється, принаймні поки що, насамперед потребою знайти легітимізацію сучасним політичним діям, використати історію для політичного самоутвердження. Визначальна участь урядових структур свідчить також і про недорозвинутість громадянського суспільства. Адже ініціатива зверху не є конче необхідною там, де збереження пам'яток і популяризація історії забезпечуються громадськістю, приватними спонсорами і тими комунальними й державними установами, які систематично отримують на це кошти без санкції високих інстанцій в кожному окремому випадку. Втім, оскільки в нинішніх умовах в Україні офіційні рішення про проведення ювілеїв, навіть недостатньо обгрунтованих, сприяють збереженню історичної спадщини і якоюсь мірою стимулюють зацікавлення культурою, а з другого боку вони породжують нестримне бажання «відтворювати» втрачені пам'ятки. При цьому в умовах передювілейної ейфорії неминучі поспіх і втручання позанаукових чинників. Навіть якщо не «відтворювати» те, від чого нічого (або майже нічого) не залишилося, а кваліфіковано реставрувати реально збережені елементи архітектури, не може бути однозначних для всіх випадків вирішень вічного питання: де межа між рятуванням пам'ятки і втратою її автентизму. На наш погляд, навіть не цілком досконала реставрація, яка може претендувати на науковість (стовідсотково досконалих не було ніколи й ніде), є чимсь кращим, ніж повна байдужість до природного руйнування і, тим більше, ніж свідоме

псевдонаукове «відтворення», чи зловмисне руйнування давніх (і зовсім недавніх, але культурно значущих) об'єктів для зачистки місця під контори банків чи житло багатіїв. Таке міркування, можливо, виправдовує обережну нотку оптимізму в роздумах про корисність ювілейних заходів і використання їхнього фінансування для поліпшення адекватних пам'яткоохоронних акцій.

¹ Характерно, що саме в Україні розробляється теорія геортології – спеціальної історичної дисципліни з проблематики свят і святкування. Див. *Дмитрієнко М.Ф., Солонська Я.А.* Геортологія в системі спеціальних історичних дисциплін: теорія, джерела та методи досліджень // УІЖ. – 2002. – № 3. – С. 34–46.

² *Patrice Dabrowski.* Commemorations and the Shaping of Modern Poland. – Bloomington and Indianapolis, 2004. Див. про це: *Чорновол Ігор.* Націоналізм та ювілеї // Критика. – 2005. – 9.

³ Коли писалися ці рядки, авторові не була відома нещодавно видана монографія Крейн Тейс «Три історії одного міста: берлінські міські ювілеї 1937–1987 рр.» (*Krijn Thijs.* «Drei Geschichten, eine Stadt: die Berliner Stadtjubiläen von 1937 und 1987»). – Böhlau Verlag, Köln–Wien, 2007). В книжці йдеться про те, як нацистський режим зорганізував на офіційному рівні 700-річчя столиці Рейху і чим від тодішньої ідеологічної інтерпретації ювілею відрізнялися дві протилежні концепції з нагоди 750-річчя міста – в Східному і Західному Берліні 1987 р.

⁴ www/300spb.ru; www/kazan1000.ru

⁵ *Шах Степан.* Львів – місто моєї молодості: спомин присвячений Тіням забутих львов'ян. Частина 1 і 2. – Мюнхен: Вид-во «Християнський Голос», 1955. – С.7.

⁶ Згадка цілком випадкова: йшлося про те, що начебто зі Львова бачили пожежу Холма. У «Історії України-Руси» М.Грушевського подія датована 1255 роком, у коментарях Л.Махновця до його перекладу на українську мову Галицько-Волинського літопису – 1257 р. Аргументи І.Крип'якевича щодо найбільшої ймовірності датування літописного запису 1256 роком викладені у статті, опублікованій за підписом С. Білецького. Див.: *Білецький С.* Перша історична згадка про місто // Нариси історії Львова. / Відп. ред. І.П.Крип'якевич. – Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1956. – С. 18–20. (Як доводив І.П.Крип'якевич, місто було засноване на кілька років раніше перед першою писемною згадкою).

⁷ Історія Львова в документах і матеріалах. / Відп. ред. М.В.Брик. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 268–274.

⁸ Там само. – С.276–277.

⁹ Перед 1939 р. річниці заснування міста не відзначались, але на 1940 рік було заплановано 600-річчя завоювання Львова і всієї Галичини польським королем Казимиром II. Не тільки тодішні польські історики, але й деякі сучасні українські автори не враховують, що похід Казимира 1340 р. був лише грабіжницьким набігом. Галичина і Львів були підпорядковані Польському королівству в 1349–1372 і 1387–1772 рр. Див.: *Історія Львова у трьох томах.* – Т.1. – Львів: Центр Європи, 2006. – С.65–71.

¹⁰ Історія Львова в документах і матеріалах. – С.318.

- ¹¹ За тих часів цензура стежила, щоб в усіх переліках російський народ був на першому місці.
- ¹² Цитуємо за статтею, опублікованою анонімно: Київ – місто-герой, місто трудівник // УІЖ. – 1979. – № 11 – С.36.
- ¹³ *Прицак О.* За кулісами проголошення 1500-ліття Києва. // Сучасність. – 1981. – Вересень. – Ч.9 (249). – С.47.
- ¹⁴ Там само. – С.54.
- ¹⁵ Деякі діаспорні установи, які вважали, що 1500-річчя Києва «продиктоване Москвою», вирішили відзначити 2000-річчя Києва та 1600-річчя української державності (починаючи її від князя антів Божа). Див., напр.: «Визвольний шлях». – 1982. – Кн.11 (916). – С.1346. Втім, справа обмежилась окремими статтями в пресі і зборами без участі науковців.
- ¹⁶ Всі товариства в Україні мали назву «товариств Української РСР», а не «українських», але товариство охорони пам'яток в Україні дозволило заснувати лише після того, як аналогічне товариство виникло в Росії і було там назване «Російським» («Российское», а не «русское»). Власне тому аналогічна назва була вжита щодо товариства, утвореного в Києві.
- ¹⁷ Див.: *Петров В.П.* Про першопочатки Києва // УІЖ. – 1962. – № 3; *Брайчевський М.Ю.* Коли і як виник Київ. – К., 1963.
- ¹⁸ Див., наприклад. *Толочко П.П.* Про час виникнення Києва // Слов'яно-руські старожитності. – К.: Наукова думка, 1969. – С.115; *Толочко П.П.* Історична топографія стародавнього Києва. – К.: Наукова думка, 1972. – С.43–53; *Толочко П.П.* Древний Киев. – К.: Наукова думка, 1976. – С.18–23. Остання з названих праць, видана стотисячним тиражем, була особливо важливою для популяризації серед науковців і громадськості з погляду про 15 століть міста як колиски слов'янської державності.
- ¹⁹ *Толочко П.П.* ... И прошлое не проклинаю. – К.: Артек, 2006. – С.65–66.
- ²⁰ Там само. – С.64–65, 77.
- ²¹ *Сахаров А.М.* Норманская теория // Советская Историческая Энциклопедия. – Т. 10. – М., 1967. – С.349.
- ²² Огляд основних думок з цього питання, сформульованих Б.Рибаківим у численних статтях, опублікованих у 1955–1980 рр. Див.: *Боровський Я.* Походження Києва. Історіографічний нарис. – К.: Наукова думка, 1981. – С.99–104.
- ²³ *Каргер М.К.* К вопросу о Киеве в VIII–IX вв. // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – Вып. 6. – М.-Л., 1940. – С.61–66; *Его же.* Древний Киев. – Т. 1. – М.-Л., 1958. – С.521–522; *Шаскольский И.П.* Когда же возник город Киев? // Культура средневековой Руси. – Л.: Наука, 1974. – С.70–72.
- ²⁴ Оскільки не маємо змоги цитувати саму резолюцію, наводимо виклад її змісту за згаданою статтею. Див: *Згурський В. А.* Київ – столиця Української РСР // УІЖ. – 1982. – № 4. – С.68.
- ²⁵ *Сльченко Ю.* Партійна організація Києва в авангарді боротьби трудящих міста за виконання рішень XXVI з'їзду КПРС // УІЖ. – 1982. – № 5. – С. 5–15.
- ²⁶ Там само. – С.6–7.
- ²⁷ Ось деякі з назв статей цієї рубрики: «Участь жінок-робітниць Києва у революційній боротьбі (березень 1917 р. – січень 1918 р.)», «Поліпшення житлово-комунальних

умов киян у період розвинутого соціалізму», «В.І.Ленін і Київська партійна організація».

²⁸ Толочко П. Новые археологические открытия в Киеве // Древнерусский город. / Материалы Всесоюзной археологической конференции посвящённой 1500-летию города Киева. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 131.

²⁹ Толочко П. Древний Киев. – К.: Наукова думка, 1983.

³⁰ В 1979 р. до ювілею планували спорудити монументи на ознаменування возз'єднання України з Росією, возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Радянській державі, на честь заснування Києва, пам'ятники героям-комсомольцям, воїнам Дніпровської флотилії. – Див. згадувану анонімну статтю, яка, без сумніву, творилася в кабінетах «директивних установ»: Київ – місто герой, місто – трудівник // УІЖ. – 1979 – № 11. – С.48. Більшість проєктів не було реалізовано, або реалізовано з великим запізненням.

³¹ Див., наприклад: УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія. 4-те вид. – Львів: ТЕКА, 2006. – С. 599; The Encyclopedia Americana. International Edition. – Vol. 15. – Danbury: 1997. – P. 436.

³² У текстах, написаних істориками, йдеться про 750-річчя Львова, а не про 750-річчя його заснування.

³³ Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 45. – С.509.

³⁴ Галицька брама. – 2006. – № 142.

³⁵ Історія Львова / Ред. колегія: Я. Ісаєвич (гол. ред.), М. Литвин, Ф. Стеблій, Л. Батрак. Т. 1–3. – Л.: Центр Європи, 2006–2007. На роль «найменшої історії міста» претендує перший випуск опублікованої літературною агенцією «Піраміда» мініатюрної серії «Час Львова». Див. *Ісаєвич Я.* Львів: сторінки історії. – Л., 2006.